

ISSN 2367-7031 / www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 13 / 2016 / 100 ГОДИНИ ОТ „ПРЕОБРАЖЕНИЕТО“ НА ФРАНЦ КАФКА

URL: http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2016/11/Mladen-Vlashki_Kafka's-Long-Way.pdf

Дългият път на Кафка към България

Наблюдение върху контекстите

Младен Влашки

Резюме: Изложението набелязва възлови моменти и въпроси за рецепцията на Франц Кафка и неговото творчество в България до 1989 г. В контекста на европейската рецепция на Кафка в периода на Студената война се оглеждат опитите на Николай Дончев, Минко Николов, Димитър Статков и най-вече на Димитър Стоевски отделни творби на Кафка да стигнат и до българския читател въпреки идеологическите пречки.

Ключови думи: рецепция, творчество на Кафка, Народна република България, европейски рецептивен контекст, цензурни механизми.

Младен Влашки преподава основно Антична и западноевропейска литература в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Специализирал е във Виенския университет като Франц-Верфелов стипендиант. Научните му интереси са насочени към литературните процеси на модерността с акцент върху Виенската модерност, немскоезичните автори и тяхната рецепция в България. Съосновател и редактор е на списание „Страница“. Автор е на литературна критика, учебна литература, научни студии и на монографията за съвременния български роман „Романология ли?“ (Хермес, 2014).

Навярно някой ще да е наклеветил Франц Кафка, защото без да е сторил никакво зло, тъкмо за българския читател творчеството му остава най-продължително от всички страни в Европа затворено в пространство, подобно на обитаваната от паразита Грегор Замза стая¹. Пространство, лишено от емпатия, празно откъм човешка предметност, по чиито стени тук-там висят изрезки от чужди текстове. Дори призвани институции с наивна лекота продължават несъзнато да поддържат алтернативата „Васил Друмев или Кафка?“², докато познавателните практики на младите българи отдавна са белязани от нагласата „нито Друмев, нито Кафка“. А това статукво е четлив текст на българската култура, който се нуждае от анализи, тълкувания, интерпретации. Настоящото изложение не си поставя подобни непосилни за отделен изследовател задачи. То е по-скоро опит да се очертаят значими контекстуални линии за рецепцията на творби от Франц Кафка в България до началния момент на интензивно издателско, преводаческо, публицистично и други видове внимание към един от „тримата влъхви на модерната европейска проза“ от XX век, настъпило в първите от осемдесетте години на отминалия век.

Единственото по-цялостно вглеждане по темата на следващите наблюдения, направено от Гергана Фъркова, можем да открием на е-страниците на „Кафка атлас“³ – един проект на Средноевропейския център на Техническия университет в Дрезден, стартиран през 2013 година с цел да опише и изследва световното присъствие на Кафковото творчество. Иначе за рецепции в други страни на Европа, за да не гледаме чак по целия свят, е писано много. В отделни държави за рецепцията на Кафка се правят научни конференции, пишат се дисертации, издават се книги. Но нас ни няма. В по-богатата като обем до този момент отпечатана на хартиен носител информация по същата широкообхватна цялостноевропейска тематика България бива споменавана само на едно място – в статията на Пенка Ангелова „Ролята на Кафковото творчество за

¹ Настоящото изложение включва и текстови пасажи, изнесени като доклад на конференцията „Sinn-Unsinn-Wahnsinn“, Wien, 2016.

² В направената по моя молба библиографска справка по темата за рецепция на творчеството на Франц Кафка в България (тъй като, за жалост, тъкмо томът за немска литература от големия проект „Преводна рецепция на европейск(а)литература в България“ не е публикуван и до днес) Институтът по литература към БАН твърди, че първите разкази на Франц Кафка (1883-1924), публикувани в България са „Търговецът на килими“ (в „Свободна реч“ от 1927) и „Авантюра“ (в „Илюстрирана седмица“ от 1927 г.). Такива разкази наистина са публикувани, но са писани от Ханс Кафка (1902-1974), който дори не е в роднински връзки с Франц, при това и в двете публикации името му е изписано изцяло. Впрочем подобна грешка се прокрадна и в библиография, подготвена от НБ „Иван Вазов“.

³ <http://www.kafka-atlas.org/>

себеразбирането на литературата и литературознанието⁴, където се отбелязва мимоходом, че:

в България в седемдесетте и осемдесетте години се появяват романите на Кафка – „Процесът“ и „Замъкът“, с предговори от двамата най-известни познавачи на западноевропейската литература, Атанас Натов и Богдан Богданов, „Америка“ излиза без предговор или послеслов, а през 1988 г. в списание „Литературна мисъл“ излиза моята студия „Три пътя към творчеството на Франц Кафка“...Още две студии очакват да бъдат отпечатани. Статия върху Кафка в български литературен наръчник не мога да посоча...⁵

Впрочем очакванията на авторката от 1993 г. все още не са реализирани.

Не ни остава нищо друго, освен да се върнем към проекта с международния атлас. Там можем да прочетем единствено достъпната засега за целия свят на немски език представа за присъствието на творчеството на Кафка в България. Според нея: през историческия период на Народна република България „Франц Кафка е в списъка със забранените автори.“⁶; за пръв път той се появява с два разказа във втората половина на шейсетте години в сборници с разкази от ГФР, Австрия и Швейцария⁷; литературният пробив е през 1980 г. с издаването на романа „Процесът“, следван от сборника с разкази „Преображението“ (1982) и един том с избрани писма, предговорен с есето на Елиас Канети „Другият процес“; тоталитарната критика е наложила „нискочела“ интерпретация на творчеството му, но днес „на един дъх Кафка е провъзгласен заедно с Джеймс Джойс и Марсел Пруст за един от тримата вълхви на модерната литература“⁸. Така изложените наблюдения създават една обобщена, но неточна представа за процеса в България – адекватна според мен обаче е констатацията в тази публикация, че „съвременната рецепция не прекрачва съществено равнището на познатата социалистическа интерпретация“⁹.

⁴ Penka Angelova, „Die Rolle von Kafkas Werk für die Selbstbewusstwerdung von Literatur und Literaturwissenschaft“, *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, hrsg. Von Norbert Winkler und Wolfgang Kraus. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1993, 1-20.

⁵ Пак там, 10.

⁶ Gergana Fyrgkova, „Kafka in Bulgarien“. Online: <http://www.kafka-atlas.org/>; посетен последно на 19.11.2016 г. Това е един от подлъгващите подходи в подобен тип научни начинания. Използва се публицистично метафоричен език, който определено подвежда. Сложността на процеса цензуриране в социалистическите държави е също солидна тема за изследване – в никоя от тях няма официален забранителен списък и Кафка не е попадал в подобни списъци.

⁷ Това твърдение не отговаря на фактите.

⁸ Тук авторката смесва минало с настояще – Кафка заедно с Джойс и Пруст са обявени за „тримата вълхви на модерната литература“ в практиките на техните марксистки критици от позицията на социалистическия реализъм.

⁹ Gergana Fyrgkova, „Kafka in Bulgarien“.

Надявам се следващото изложение да хвърли известна светлина върху някои от причините за тази културна мудност на българския преход в опитите да разберем творчеството на Франц Кафка. Що се отнася до броя публикации в този период, свързани с Кафка, трябва да отбележим, че те са безчет – в хаотичното завихряне на промяната Кафка е взет на въоръжение и от предишните си отрицатели¹⁰, и от новите манифестни говорители¹¹.

Началата на процеса

По-дълбоките наблюдения върху трансферния процес, свързан с Кафка и неговото творчество, подсказват, че в България рецепцията е почти напълно вторична, т.е. зависима предимно от външни за нашата култура фактори. Името на Кафка у нас не е напълно непознато до началото на социалистическия период – негови текстове на немски език откриваме в библиотеката на Гео Милев. Дори Здравко Недков твърди, че „името на Франц Кафка се споменава за пръв път у нас през 1919 г. в списанието на Гео Милев „Везни“¹². Ще трябва да ми е убягнал този факт при многократните прочити на броевете на списанието, но дори и да е мой пропускът, споменаването ще да е по-скоро незримо. По-вероятно е Гео Милев да се е разминал с Франц Кафка. Най-вече, защото българският авангардист се вдава на експресионизма в неговите ярки форми, докато творбите на Кафка, макар и публикувани в поредиците на издателство „Курт Волф“, не са открояеми в стилистично отношение като експресионистични. Навярно и поради това в една от притежаваните от Гео Милев книги, на ухото ѝ, където е списъкът на изданията на издателството, отметките, правени на ръка, не се отнасят за книги на Кафка (вж. прил. 1). Като имам предвид, че част от отметнатото е станало притежание на Гео Милев, по-вероятно е Гео да не е проявил интерес към първите издания на „Огнярят“ и на „Преображението“. В сборници, които обаче е притежавал, можем да открием „За размисъл на ездачите“¹³, „Сън“¹⁴, „Селски лекар“ и „Убийството“ (ранна

¹⁰ Не само вестник „Дума“, но и органът на БСП за социални идеи, политика и култура „Ново време“ отделя страници за Кафка дори в броя си, посветен на 47-ия конгрес на БСП, проведен под мотото „В търсене на изгубеното доверие“ (2010, бр. 10).

¹¹ Най-активни са вестниците „Литературен вестник“ и „Век 21“, но могат да се открият и курйози като публикацията в „ПРО и АНТИ“ (2007, бр. 17) „Защо трябва да четем Кафка“, в която за Кафка не става и дума, тъй като тя има за цел да „изрази някои основни идеи от учението на Учителя Петър Дънов“.

¹² Здравко Недков, „Писмата на Кафка“, *Литературен фронт* 38 (1981), 12.

¹³ В „Das bunte Buch“, Kurt Wolff, Leipzig, 1914, 40.

¹⁴ В „Der Almanach der neuen Jugend auf das Jahr 1917“, Neue Jugend. Berlin, 1917, 172-174.

версия на „Братоубийство“).¹⁵ За художествените настроения на Гео Милев в периода на „Везни“, които могат да хвърлят светлина към подобно невнимание, свидетелства например анонсът за втората годишнина на списанието: „Везни ще бъде отзвук на оная настойчива културна нужда, изразена в лозунга: р а з в е д р я в а н е.“¹⁶ А „разведряването“ ще се сбъдва определено „без реалистичните настроения на нюансите“, „експресионистично“ – „светът – предметът – изчезва“, „Азъ не е огледало; Азъ твори: Азъ е Божество. – Абсолют“¹⁷. Паролите на пламения обновител Милев демонстрират солидно емоционално разминаване¹⁸ с нагласите, атмосферите, начините на изграждане на художествен свят в допустимо познатите до този момент нему творби, публикувани от Франц Кафка. Подобна нагласа, мисля, доминира и в амбициите на близкия до „Везни“ Чавдар Мутафов. Изобщо младите български авангардисти, окрилени от патоса и етоса на експресионизма, в онзи момент не схващат все още творчеството като „спускане до тъмните сили“. Когато само след няколко години ще бъдат изправени пред исторически реално „освобождаване на обуздани по природа духове“¹⁹, преживяването им, макар и с друг вече вектор, ще е отново толкова интензивно, че реалистично привидният, антигероичен и дълбок, но тих най-вече в своя ужас художествен свят на Кафка ще им стане още по-далечен.

Логична връзка между Кафка и българската литература от двайсетте и трийсетте години на ХХ век би могла да се търси около творчеството на тъй наречените „диаболости“²⁰ – Владимир Полянов²¹, Светослав Минков, отчасти Георги Райчев. Още повече че тъкмо в близкия до тях и до кръга „Стрелец“ орган – вестник „Изток“, се

¹⁵ В „Die neue Dichtung. Ein Almanach“. Kurt Wolff, Leipzig, 1918 (публикувана още 1917).

¹⁶ Редакционен комитет, „Открива се подписа...“, *Везни* 12 (1919), 360.

¹⁷ Гео Милев, „Небето“, *Везни* 10 (1919), 300 – 301.

¹⁸ В допълнение – първите творби на Кафка („Betrachtung“ [Съзерцание], Berlin: Rowohlt-Verlag, 1912) биват определяни от критиката по-скоро като „импресионистични“.

¹⁹ Това разбиране за писателското творчество Кафка развива в писмо до Макс Брод от 3.7.1922 г. Цитирано по Sonja Dierks, *Es gibt Gespänster*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2003, 105.

²⁰ В натрупаната през последните десетилетия научна литература около диаволизма подобна връзка не е установена. За пример могат да послужат две търсещи подобни отношения изследвания – Николай Аретов, „Българският диаволизъм в европейски контекст. Ранните разкази на Вл. Полянов в светлината на спомените на писателя“, *Езиците на европейската модерност. Български и словашки прочити*. София: Институт за литература, Издателски център Б. Пенев, 2000, 70-81 и Thomas Martin, *Der bulgarische Diabolismus*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1993.

²¹ Приживе Владимир Полянов настоява, че е стигнал до диаволистичното писане по свой път, без да владее немски език. В годините на следване в Австрия и Германия той е по-впечатлен от киното на експресионизма. В упоменатите от него немски автори, които познавал, Кафка липсва. (Но това може и да е по причини, които ще се изяснят по-нататък в изложението, тъй като в социалистическия период, в който са правени анкетите с него (Александър Пиндиков, *Владимир Полянов. Литературна анкета*. София: БАН, 1988 и Огнян Сапарев, „Българската диаволична фантастика“ – предговор в *Игра на сенките*, Пловдив: Христо Г. Данов, 1983, 10), Полянов е обявен от Годор Павлов за автор на „фашисткия роман“ „Слънцето угаснало“ (1928), а подобни квалификации предполагат дълбока самозащита в онези години.

прокрадва първата публична информация за издадения от добрия познайник на българските експресионисти Макс Брод първи роман на Кафка. В брой 31 за 1926 г. в „Разни“ се съобщава: „Франц Кафка сравняват с Хамсун и Достоевски. Порицки²² говори за романа на рано загиналия немски писател Франц Кафка „Делото“ (sic!) възторжено.[...]“. Доколко тази информация събужда интерес поне в ядрото на кръга, не е проучено. Но чрез фигурата на Николай Дончев²³ получаваме доказателство, че интересът към творчеството и фигурата на Кафка, макар и частен, се запазва у някои български интелектуалци, които ревностно следят западния литературен процес. Свидетелство за това е неговата статия „Един писател визионер. Франц Кафка.“, за която ще стане дума по-нататък.

За да бъдат конкретизирани контекстите на подобен отказ от рецепция, който не се дължи на липсваща информация, е необходимо да се скицира, поне в най-общи линии, и европейският контекст на Кафковата рецепция.

Приживе кратката проза на Кафка е известна предимно на близки до него литератори²⁴ и на наблюдатели в периодиката. След като публикува сборника „Съзерцание“ (през декември 1912 г. в изд. „Роволт“, Лайпциг), той бива сравняван предимно с Петер Алтенберг²⁵ и Робърт Валзер – като майстор на къса проза и „гениално нежен поет“ (Еренщайн 1913). През 1915 г., след връчването на наградата на името на Теодор Фонтане, носителят ѝ Карл Щернхайм²⁶ дава паричната сума, свързана с нея (800 марки), на Франц Кафка. Предполага се, че по този начин основателят и журиращ наградата за „най-добър модерен автор“ Франц Блай, който постига този начин на връчване в договорено съгласие с Щернхайм, активира публичното внимание към двама от добрите автори на младото авангардно издателство „Курт Волф“

²² Навярно става дума за Якоб Елиас Порицки (1876-1935) – немски писател и режисьор с руски корени.

²³ Никлой Дончев Джаров (1898 – 1988) – български писател и преводач, франкофон, голям радетел за „европеизирането“ на българската литература; редактор във вестник „La Bulgarie“ (1924-1935) и в седмичниците „La parole Bulgare“ и „Vita Bulgara“ (1936-1944)- за последната си работа е изключен от СБП на 23.11. 1944 заедно с още 28 „фашистки“ автори. „Открит“ за модерната литература от Гео Милев във „Везни“, близък до авторите от кръга „Стрелец“.

²⁴ В годините, в които Кафка съзрява като писател – 1912 – 1914, сам той схваща това и разсъждава върху факта в писмата си до Фелице: „Вече излязоха няколко рецензии, разбира се, само от познати, безполезни заради преувеличените хвалби...“ (Франц Кафка. *Роден съм да живея в самота*. София: Народна култура, 1981, 138.)

²⁵ По същото време в България Алтенберг е все още познат само на отделни литератори, между които впрочем и Димчо Дебелянов. Двете книги с негови творби на български език ще бъдат издадени едва след Първата световна война. За издаването на първата ще бъде споменато и в списание „Везни“ (бр. 7 за 1920). Кратката проза както на Алтенберг, така и на Валзер е импресионистична.

²⁶ Блай и Щернхайм са издатели на списание „Хиперион“ (считано от Гео Милев за образец на западно културно списание, по който ще се издава втората годишнина на „Везни“), в което Кафка публикува за пръв път през 1908 г. част от текстовете от сборника „Съзерцание“.

(Лайпциг)²⁷. Издателството, което вече е публикувало „Присъдата“ и „Огнярят“²⁸ (първата глава от романовия фрагмент „Америка“), предприема бързи действия – още в края на 1915 г., но с обозначение като номер 22/23 за 1916 г. на поредицата „Дер юнгсте таг“²⁹ пуска на пазара новелата „Преображението“³⁰ (*Die Verwandlung*). Отзивите³¹ за историята на Грегор Замза на Казимир Едшмит, Ойген Льовенщайн, Хуго Волф, Роберт Мюлер и др. свързват името на нейния автор с групата на експресионистите, налагат сравняването на писателския му маниер с този на Густав Майринк и определят стила му като „веществен“, „реалистичен“ и в същото време „символен“. Естествено подобни критически твърдения и оценки биха могли да обърнат внимание и на българските авангардисти и диаболисти към новелата. Но текстовете са отпечатани във време, в което български авангард все още не съществува, при това в издания с по-регионален или не толкова специализирано литературен характер. Например този на Казимир Едшмит (познато име за българските експресионисти) – първоначално във вестник „Франкфуртер цайтунг“ (19.12.1915), после е препечатан в дюселдорфския полумесечник „Маскен“ (11.1916) и в дармщатското издание „Дер фалке“ (януари/февруари 1917). Единствената последваща приживе на Кафка публикация, посветена на „Преображението“, е от 1922 г. – в „Прагер пресе“ (14.06.1922) Алберт Парис Гютерсло публикува „Екскурс върху Едшмит и Кафка“, в който тълкува новелата от психоаналитична гледна точка.

²⁷ Това озвучаване на името Кафка и отвъд литературните среди води до изчерпване на тиража на „Съзерцание“ и преиздания на „Огнярят“ (1916) и на „Преображението“ (1918).

²⁸ В своята рецензия за „Ди нойе рундшау“ (1914) Р. Музил определя тази проза като „малка безкрайност в празнотата“, постигната с „тих, тъмен полутон“, която в своя цялост едновременно се разпада и в същото време е овладяна“ (в мярата) Цит. по Franz Kafka. *Kritik und Rezeption zu seinen Lebzeiten*, hrsg. von Jürgen Born, Frankfurt am Main: Fischer, 1979, 35.

²⁹ Буквалното значение „най-младият ден“ подсказва свръхактуалността на авторите в тази превърнала се по-сетне в историческа за експресионизма поредица, но фразата има библейско значение – „Страшният съд“, „Второ пришествие“.

³⁰ Новелата е публикувана в редактираното от Рене Шикеле списание „Ди вайсен блетер“ през октомври 1915 г. От кореспонденцията между Курт Волф и Франц Кафка става видно, че още през март 1913 г. издателят писмено заявява интерес към ръкописа, за който добри думи е казал Франц Верфел. Кафка поставя условието новелата да бъде публикувана в един том с общо заглавие „Синовете“, който от своя страна да включва „Огнярят“, „Присъдата“ и „Преображение“. След дълги разговори Волф се съгласява, като определя на автора срок до началото на 1914 г., за да подготви ръкописа. В същото време по поръчка на издателя Фишер, който търси млади автори за списанието „Нойе рундшау“, Роберт Музил предлага на Кафка да изпрати ръкописа нему. През април 1914 г. издателство „Фишер“ откликва положително, но поставя условие текстът да бъде съкратен с една трета. Кафка не се съгласява и изпраща ръкописа на Франц Блай, издателя на „Ди вайсен блетер“. (По Sandra Pope, „Die Verwandlung“, *Kafka-Handbuch*, hrsg. von Manfred Engel und Bernd Auerochs, Stuttgart, Weimar: Metzler, 164-174.)

³¹ Общо са публикувани девет отзива, един от които отрицателен („без фантазия и отегчителен“). (Вж. Franz Kafka. *Kritik und Rezeption zu seinen Lebzeiten*, hrsg. von Jürgen Born, Frankfurt am Main: Fischer, 1979, 62-77).

Няколкото приведени примера подсказват, че въпреки изключително прецизните оценки върху творчеството на Кафка приживе, въпреки издателско-рекламните ходове все още нищо не подсказва сред широката публичност, че творбите му ще занимават след време умовете по целия свят и ще се превърнат в най-популярния литературен костелив орех на Студената война. Рязкото отгласване от тази ситуация настъпва с активностите на Макс Брод след смъртта на Кафка. И с решението на най-близкия приятел на автора да не спази завещанието му, всичко написано, но непубликувано, да бъде предадено на огъня. В периода 1924 – 1933 г., особено след публикуването на романовите фрагменти „Процесът“ (1925), „Замъкът“ (1926) и „Америка“ (1927), се ражда митът „Кафка“. Автори като Лудвиг Маркузе, Валтер Бенямин, Зигфрид Кракауер, Томас Ман, Курт Тухолски, Херман Хесе³² разгръщат палитрата от възможности за интерпретации по посока на взаимоотношенията „сън – действителност“, „вяра - скепсис“, „метафора – символ“, „приказност – вещественост“ и т.н. Развиващият се в същото време сюрреализъм прехвърля интереса към Кафка и във Франция³³, а в годините след 1933 г., когато в Германия настъпва епохата на хитлеризма и творчеството на „пражкия евреин“ изчезва от публичното пространство, макар да не е в първите черни списъци за изгаряне от май 1933³⁴, немското емигрантството разпространява името и творчеството му по света. Всъщност именно в този рецептивен период започва и политизирането³⁵ първо на романовете, а сетне и на цялостното творчество на Кафка. Хана Арендт, Гюнтер Андерс, Валтер Бенямин, Теодор Адорно са само част от влиятелните имена, които откриват в творбите на „нежния поет“ от Прага философските измерения на ситуацията, в която са изпаднали. Още през 1934 г. Бертолт Брехт определя романа „Процесът“ като пророческа книга, с оглед на случващото се в Европа³⁶. На това място е необходимо да се отбележи, че и в глобално европейския рецептивен процес път за Кафка към СССР не е прокаран. В най-общи

³² Обобщен преглед вж. Waldemar From, „Kafka- Rezeption“, *Kafka-Handbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 250-272.

³³ В първия френски превод от 1928 г. преводачът отбелязва, че за него и за френската култура Кафка е сякаш „паднал от небето“, същият израз повтаря и Марте Робер, най-цялостният изследовател на творчеството му във Франция около 30 години по-късно. През 1940 г. Андре Бретон включва в своята антология на черния хумор част от „Преображението“. Ранният екзистенциализъм на Камю и Сартр е обвързан с духа и с множество примери от творчеството на Кафка. С посредничеството на френската култура пътят на Кафка към световната литературна сцена е открит.

³⁴ Цялостното творчество на Франц Кафка попада в „Списъка на вредната и нежелана книжнина“ от декември 1938 г.

³⁵ В Германия публично това става в дебата около експресионизма през 1937-1938 г.

³⁶ В контекста на разговорите за нея с Валтер Бенямин той казва „Какво може да стане от ЧК, се вижда от ГЕСТАПО; за Бенямин категорията „отчуждение“ става силно видима в разсъжденията на Брехт относно провиждането на Кафка и „следствията на ГПУ“ Вж. Walter Benjamin, *Benjamin über Kafka*, Fr/M: Suhrkamp, 1981, 130; 150; 153.

линии посоката на подобно движение е през Франция към САЩ. Ето защо за българската публичност каналите за рецепция на творчеството на Франц Кафка са силно ограничени – „родното изкуство“ е „преодоляло“ авангардизма, вътрешната ни културна политика след трийсетте години на ХХ век „се съобразява“ с тази на национал-социалистическа Германия, а отколе знайната практиката, у нас да се превежда през руски издания, за творчеството на Кафка е неприложима.

Процеси и процедури в „наказателната колония“

Същинската „битка“ за Кафка настъпва след края на Втората световна война, когато творчеството му бива превърнато в „литературно-политически терен на студената война“.³⁷ Битката на този терен се води видимо от литераторите, а невидимо – от комунистическите партийни централи. Стига се често до конфронтация между видимия и невидимия фронт, като запитването на Франц Фюман³⁸ до министъра на културата на ГДР през 1964, защо автори като немските романтици и Кафка „се оставят на врага“ или речта на немският културен министър Клаус Гизи при новото откриване на Ваймарския театър шест дни след нахлуването на войските на Варшавския договор в Прага през август 1968 г., произнесена под мотото „Фауст или Грегор Замза“ – в която прозвучава формулата „Превръщането на човека в бръмбар не е приемливо решение за нас.“³⁹ Езиковото заиграване на културполитика от ГДР в основния си тон черпи ресурс от студията на Дьорд Лукач „Против неправилно разбираня реализъм“ (1955 – 1957) и по-специално от главата „Франц Кафка или Томас Ман“, която завършва със следните думи:

*защото непосредствената идеологическа задача на буржоазната интелигенция е преодоляването на постоянния, превърнал се в универсален страх, който не пречи на актуалното осъществяване на социализма, а се противопоставя на самопомощта на човечеството, тъкмо затова буржоазният писател днес може по-лесно отколкото преди да отговори позитивно на своята дилема Франц Кафка или Томас Ман? артистично интересен декаданс или житейски правдив критически реализъм?*⁴⁰

³⁷ Michael Rohrwasser, „In Sibirien verstehen wir Kafka besser, Franz Kafka und der Kalte Krieg“, *Kalter Krieg in Österreich. Literatur – Kunst – Kultur*, hrsg. von M. Hansel und M. Rohrwasser, Wien: Zsolnai, 155.

³⁸ Франц Фюман (1922-1984) – след като е освободен от плен в СССР, където от 1946 г. посещава антифашистката школа, Фюман се завръща в ГДР през 1949 г., става активист на Национал-демократическата партия на Германия и активен литератор.

³⁹ Martina Langermann, „Faust oder Gregor Samsa?“ Kulturelle Tradierung im Zeichen der Sieger“, *Die verfemte Moderne*, hrsg. von Günter Erbe. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993, 183 и сл.

⁴⁰ Georg Lukasc, *Wider der mißverstandenen Realismus*. Hamburg: Claassen, 1958, 96.

А съответно доктрината на „социалистическия реализъм“ напълно ще отхвърли възможността за съществуване в „прекрасния нов свят“ на произведения без епически героизъм, каквито са романите на Кафка, Джойс и Пруст. Така тримата прозаисти ще се превърнат в отрицателни примери за „артистично упадъчно“ изкуство, което е на отвъдния идеологически бряг. Колкото и членът на Политбюро на Френската комунистическа партия по онова време Роже Гароди да пледира за „Реализъм без брегове“ (1963). Колкото и Жан Пол Сартр в речта си, озаглавена „Демилитаризация на културата“, на Световния конгрес за мир в Москва през 1962 г. да разяснява казусът Кафка като „фалшифициран“ на Запад и „премълчаван“ на Изток:

маньовърът тук се състои именно в това, да се подправят големи произведения с помощта на критиците и на подстрекаваните списания. Да вземем например Кафка. Този гениален писател беше евреин и винаги се е измъчвал от съдбата на еврейската общност в Прага още от времето на Хабсбургите, та чак до първите години на буржоазна Чехословакия. Разкъсван така от семейни конфликти и религиозни противоречия, той съумя да остави едно колкото и универсално, толкова и лично свидетелство. Но какво направиха с него нашите критици? Те се вкопчиха в книгите му единствено с надеждата за взривоопасния ефект, който могат да предизвикат сред съветските читатели. Започнаха да твърдят, че бюрокрацията е неизбежен недостатък на социализма – като че ли този порок не е присъщ на всички индустриални общества и по този начин направиха от Кафка изобличител на бюрократите. След което не им оставаше нищо друго освен, както се казва, да го изпратят на руснаците с надеждата, че всеки читател ще разпознае своята страна в света на „Процесът“.

Това нямаше да има кой знае какво значение, ако не беше предизвикало в СССР един лесно разбираем защитен рефлекс, който в същото време е и военен. Тъй като тези книги ни обиждат, си казаха в Съветския съюз, ние нямаме никаква нужда да ги превеждаме.[...] Този автор предизвика двойно съжаление, тъй като на Запад той е фалшифициран, а на Изток е отминат с мълчание. И става така, че страдаме ние от вредата, която му нанасяме, защото на Запад го деформираме по същия начин, по който правим това и на Изток с нашите партизански страсти.⁴¹

Идеологическият сигнал от тази реч отеква явно в Източния блок – къде по-приглушено (у нас Димитър Стоевски прави преводи на три разказа с идеята да бъдат публикувани в сп. „Пламяк“⁴²), къде – доста шумно: конференцията, организирана⁴³ на 27 и 28 май 1963 г. в замъка Либлице (Чехия), ще остане не само в историята на рецепцията на Кафка, а и в общата политическа история на ХХ век, тъй като бива

⁴¹ Жан-Пол Сартр, „Демилитаризация на културата“, *Призракът на Сталин*, прев. Тони Николов. София: Христо Ботев, 1992, 165 и сл.

⁴² По свидетелства от архива му - ЦДА ф. 744К, оп. 1 а.е. 3.

⁴³ Подготвена е за осемдесетата годишнина от рождението на Кафка; идеята тръгва от комисията на чехословашките германисти в Чехословашката академия на науките; съорганизатори са Институтът по чешка литература на същата академия, Юридическият факултет на Карловия университет и Съюзът на чехословашките писатели.

възприемана от комунистическите хардлайнери като предизвестие за Пражката пролет през 1968 г. И независимо че след конференцията в Либлице в Източния блок настъпва леко размразяване на ледовете около Кафка (в ГДР „Процесът“ е издаден през 1965 г.; в СССР през същата година излиза един том от 614 стр., съдържащ романа „Процесът“, разкази и притчи (Москва, изд. „Прогрес“); в Румъния е публикуван „Процесът“; в България през същата година е подаден сигнал за активиране на отношението към Кафка чрез публикации в Бюлетина „Книгите по света“, списанията „Пламък“ и „Септември“ и във вестник „Литературен фронт“), след 1968 г. в Източния блок настъпва нова ледена епоха за Кафка. Творчеството му е определено като „зараза“ – в ГДР културполитиците развиват сценарий на заплахата и определят творчеството на Кафка като „заразна болест“, а конференцията в Либлице като „съзнателно инфектиране на кръвообращението на социалистическата литература“.⁴⁴ Така 1968 г. се превръща в нова превратна точка от студената война на „бойното поле“ Кафка. От всички социалистически страни единствено България остава до този момент без издание на творби от Франц Кафка в книжно тяло.

В различните държави от Източния блок литераторите и издателите използват кратките моменти на политически промени (било то при преодоляването на култа към личността след кончината на Сталин (1953) или в „съзвучие“ с политиката на Хрущов (1956), било то при опитите да се освободят от желязната опека на КПСС) и издават книги с творби на Кафка: в Югославия „Процесът“ излиза през 1953 г.; през 60-те години на ХХ век е преведено почти всичко от Кафка, който попада в литературните енциклопедии от 1959 г., а от 1969 г. „Процесът“ е част от задължителното четиво в сръбските гимназии⁴⁵; в Унгария първият сборник с девет разказа „Присъдата“ е публикуван през 1957 г., последващата издателска активност е съответно в периода от 1964 до 1968 г.⁴⁶; в Чехия първият превод на „Процесът“ е осъществен още през 1930 г. от Павел Айснер, но е публикуван едва през 1958 г.⁴⁷; в Полша изданието от 1936 г. на „Процесът“ е преиздадено за пръв път след Втората световна война през 1957 г., а след това през 1961, 1971, 1981, 1986 г.; „Замъкът“ има издания от 1958, 1973, 1983, 1986,

⁴⁴ Michael Rohrwasser, „In Sibirien verstehen wir Kafka besser, Franz Kafka und der Kalte Krieg“, *Kalter Krieg in Österreich. Literatur – Kunst – Kultur* hrsg. von M. Hansel und M. Rohrwasser, Wien: Zsolnai, 161.

⁴⁵ Mirko Krivokapić, „Die Anfänge der Kafka-Rezeption im serbokroatischen Sprachraum“, *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, hrsg. von Norbert Winkler und Wolfgang Kraus, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1993, 70.

⁴⁶ Csilla Mihály, „Kafka in Ungarn! <http://www.kafka-atlas.org>; посетен последно 19.11.2016)

⁴⁷ Eduard Goldstücker, „Warum hatte die kommunistische Welt Angst vor Franz Kafka?“, *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, hrsg. von Norbert Winkler und Wolfgang Kraus, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1993, 23.

1989 г., през 60-те и 70-те години ритмично излизат писмата, дневниците, разказите – почти всичко от творчеството на Кафка.⁴⁸

В по-горната перспектива става безпощадно ясно, че българската преводна рецепция на Кафка е най-закъснялата в целия социалистически лагер. Също така, че е най-съзвучна с процесите, които протичат в СССР и в ГДР. Спрямо по-либералните в културно отношение Полша и Югославия тя напълно изостава. Тази констатация на пръв поглед подкрепя широко разпространената публична представа за НРБ като най-верен сателит на СССР. Но в същото време повдига и сериозния въпрос, защо българската култура в процеса на селекция не демонстрира никаква активност спрямо творбите на Франц Кафка до към 1962 г. Във връзка с него е логично да се запитаме дали отразената активност, породена в студената война, е свързана с вътрешно узряване на отделни литератори за творчеството на Франц Кафка, или си остава външна реакция от типа на подражанието. Отговори на тези въпроси могат да бъдат търсени около фигурите на посредниците – преводача Димитър Стоевски и литературоведа Минко Николов, а по-сетне и в дейността на учени като Цветан Стоянов, Атанас Натев, Исак Паси. Едва в края на седемдесетте и началото на осемдесетте години на XX век към тези имена можем да добавим и преводачите Венцеслав Константинов и Ива Илиева. Настоящото изложение обаче няма за цел да разгръща това проблемно поле. Но важна необходимост за по-правдиво доближаване до процеса на селекцията е очертаването на фактологичната и контекстуална рамка на българския преводно-рецептивен процес, свързан с творчеството на Кафка, в наблюдавания период.

За пръв път след 1944 г. информация за Кафка се появява във вестник „Народ“⁴⁹ в броя от 31. март 1945 г. В рубриката „Международен културен преглед“ има неподписана информация, че „в Париж е излязъл прочутият роман „Интимен дневник“ на рано загиналия чехски [sic] писател Франц Кафка, посрещнат много възторжено от критиката...“. Следващата публикация е със заглавие „Един писател визионер“ и е подписана от споменавания по-горе Николай Дончев. Тя е публикувана във вестник „Радикал“⁵⁰ на 25.02.1946 г. След като Дончев отбелязва уводно, че у нас все още никой

⁴⁸ Stefan Kasziński, „Franz Kafka in Polen. Aspekte der Rezeption und Nachwirkung.“, *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, hrsg. von Norbert Winkler und Wolfgang Kraus, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1993, 33-34.

⁴⁹ Вестникът е орган на Работническата социалдемократическа партия.

⁵⁰ Вестникът е орган на Българската радикална партия.

„не е произнасял името на Франц Кафка“⁵¹, прави биографичен преглед с подчертаване на еврейско-чешкия произход и немския като творчески език на този събрат на „Франц Верфел, Ернст Вайс и Макс Брод“, „който израства сега в цялото неизразимо могъщество на своя необикновен и странен талант“. После цитира предговора на Жан Старобински към френското издание на сборник с девет новели под заглавието „В наказателната колония“, цитира част от биография, написана от Макс Брод и френския предговор на Пиер Клосовски към „Интимен дневник“. Въз основа на тези цитати прави обобщението, че критиците „дават различни тълкувания на живота и творчеството му“, но дори и във „видимо най-отвлечените и иреални състояния, които той описва, има суров реализъм“. Във връзка с изследването на Владимир Вейдле „Механизация на безсъзнателното“ се прави връзка и с екзистенциализма – „да се покаже едновременно безсмислеността и неизбежността на тегнещия върху човешкия живот закон...“. Следва и едно определение на френския критик Робер Кен, за да се стигне до формулата: „Кафка е визионер и неговите спущания в тъмната бездна на човешкия живот са неповторими набези на творческото му въображение, което напомня покоряващата сила на фантазията у един Данте“⁵². От подробното предаване на съдържанието е очевидно, че авторът на статията не използва идеологически аргументи в защита на отхвърлян или забраняван автор. Още повече че Кафка е забраняван тъкмо от фашистката пропаганда, т.е. попада в полето на така модния в онзи момент „антифашизъм“. Той използва авторитета на няколко френски литератори (Клосовски е преводач на Кафка на френски език), за да запознае българската интелегентна публика с едно непознато за нея име. Но този езиково и културно заобиколен път не довежда Кафка в България. По същото време авторите и преводачите с немски език имат по-солиден проблем – да не се озоват в списъците с „фашистки автори“, а българското писателство участва в устройването на централизиран „културен фронт“ и разчистване на литературния терен от „зловредна литература“.

Из лабиринтите в замъка на цензурата

В най-общи линии институционално процесът има следните очертания. На 12.09.1944 г. дирекцията за културно творчество от Министерството на просвещението

⁵¹ По това време Николай Дончев Джаров е на 48 години и има солиден опит като журналист, преводач и писател – част е от активните литературни среди в София, т.е. преценката му за популярността на Кафка в България би трябвало да е относително обективна.

⁵² Николай Дончев, „Един писател визионер. Франц Кафка“, *Радикал* 21 (1946), 4.

преминава към Министерството на пропагандата (от средата на 1945 г. – Министерство на информацията и на изкуствата, а след гласуването на Конституцията от 1947 г. – Комитет за наука, изкуство и култура – до 1954 г.) и бива оглавена от Константин Петканов. На 10.10.1944 г. е възобновена структурата „Камара на народната култура“, а от 15.05.1945 г. тя е обявена с указ за „автономна публично-правна юридическа личност“ към министерството, неин председател става Александър Обретенов, а секция „Литература“ се оглавява от Константин Константинов. Самата литературна система е подложена на няколко възлови интервенции: осъждане от Народен съд на писатели и журналисти и всевъзможни гонения на литератори без партийна опека в рамките на ОФ; организиране и провеждане на „изземване“ на „книги с фашистко съдържание“; въвеждане на контрол в целия сектор чрез отпускането на хартия за печат;⁵³ (секторът все още е частен, въпреки че набързо са създадени и държавни издателства – Партиздат, Профиздат и др.) – създаване на партийни групи на БРП(к) в отделните институционални звена на системата. Окончателната безкомпромисна промяна на самата система настъпва след създаването на Главна дирекция на издателствата, полиграфическата промишленост и търговията с печатни произведения към МС (юли 1950 г.) като преди това са национализирани частните печатници през 1947 г. и частното книгоиздателство (май 1948 г.). От гледна точка на тази контекстуална рамка можем да заключим, че с настъпването на 09.09.1944 г. свободната инициатива в селективния трансферен процес е крайно ограничена, а след 1948 г. – одържавена. Процесът на централизация и идеологизация на селекцията е започнал още със създаването на Камарата за народна култура, но до гласуването на конституцията от 04.12.1947 г. е била налична, макар и силно потискана, възможността за частна инициатива. Комунистическият натиск върху селекцията е видим от първите протоколи на партийната организация на писателите „Христо Ботев“ при I район на БРП(к) – София. На заседание от 26.12.1946 г. Н. Фурнаджиев пита „кой следи лошия литературен живот“ и „предлага да се правят доклади пред партийния комитет какво е излязло в печата, книги и пр.; също да се следи дейността на издателствата“. Орлин Василев предлага „към партийния комитет да се сформират комисии от по 2-3 души“.

⁵³ Много интересна за този процес е една „Декларация-сведение“, съгласно заповед 153 / 08.02.1946 г. на Министерството на търговията и промишлеността, без която не може да започне процесът на издаване. Чрез нея се събира цялата информация за книгата – съдържателна и икономическа (авторските бройки обичайно са били 50, а хонорара 15% от брутната сума. (ДИА ф. 2, оп. 1, а.е. 132, л. 27) Същата форма е запазена до края на социалистическия издателски период под името „информационна бланка“ и може да послужи за същите репресивни цели – издателството не получава разрешение за печат. Вж. Алберт Бенбасат. „Цензурата върху книгата“, online: <http://liternet.bg>, посетен последно на 19.11. 2016.

Под т. 3 е записано „Комисия за преводна литература – да следи издателствата. Не може всеки на своя глава да си пуска книгите на пазара. Да има предварителен надзор, защото има скандални случаи, които засягат комунистите.“ Това всъщност е недвусмислен апел за партийна цензура, срещу която се изказва Челкаш⁵⁴ и решението в крайна сметка гласи „Комисиите, които предлага Фурнаджиев, да бъдат организирани при официални институти.“⁵⁵. С това решение на партийната организация на писателите се слага ясно начало на партийната комунистическа цензура в институтите на литературната система.

В началото на 1947 г. към МИИ се създава Институт за преводна литература с председател Константин Константинов и секретар Димитър Стоевски, който, както научаваме от едно писмо на министерския главен секретар Димитър Спространов, „по тематични планове ... трябва да установи кои книги от тях заслужават да бъдат преведени и отпечатани, като им се отпусне исканата хартия“ и „да изготви списък на ония книги от световната литература, предимно на класически автори, които още не са били преведени на български език, да посочи преводачи“⁵⁶ и пр. Макар този институт да не просъществува дълго и да не осъществява предписанията на своето министерство, той е пример за институционализирането на селективния трансферен процес.

На това място можем да обобщим, че в първите години на Народната република България селекцията на културен продукт за трансфер започва да се осъществява държавно институционално при комунистически партиен надзор (въпреки че в Отечествения фронт участват и други партии). Все още институциите се оглавяват от професионално доказани литератори⁵⁷, които обаче трябва да спечелят благоволенieto на новата власт. След 1950 г. този механизъм ще кристализира в точно разпределени роли и издателски тематични планове. Издателството за преводна литература ще стане Държавно издателство „Народна култура“, към него ще се обособи Информационен център за преводна литература, институционалният надзор ще се осъществява от „висшестоящ орган“ като „Главлит“ (до Априлския пленум), после „Полиграфиздат“, Държавно обединение „Българска книга“, Комитет за печата, ТСО „Българска книга и

⁵⁴ Челкаш е псевдоним на Димитър Василев Коцев (1912-1972), по това време е гл. редактор на в. „Стършел“.

⁵⁵ ДИА ф. 357, оп. 1, а.е. 8, л. 4-7.

⁵⁶ ДИА ф. 2, оп. 1, а.е. 42, л. 21.

⁵⁷ Димитър Стоевски (1902-1981) е псевдоним на Динчо Стоев Чолаков – завършил медицина в Грац с докторат през 1927 г. Превежда на български Гьоте, Шилер, Хайне, Лесинг, Грилпарцер, Херман Бар, Артур Шницлер, Теодор Щорм, Томас Ман, Хауптман, Фойхтвангер, Бертолт Брехт, Стефан Цвайг, Франц Кафка, Дюренмат и мн. други немскоезични автори. Става член на СБП през 1947 г.

печат”, най-силен и обхванен орган е създаденият през 1971 г. Комитет за печата при Министерския съвет. На върха на пирамидата стои отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК на БКП. Тъкмо в оптиката на този цензуриращ механизъм трябва да се оглеждат инициативи като тези на Минко Николов и Димитър Стоевски, които ще се опитат да „реабилитират“ Франц Кафка и да го включат в българския литературен процес.

Първият импулс тръгва от ГДР – Минко Николов е лектор в Хумболтовия университет Берлин през 1956 – 1957 г. Престоят му там поражда траен интерес към Бертолт Брехт и към съвременния западноевропейски роман. В публикуваното през 1961 г. изследване „Кризата в модерния западен роман“ той посвещава цяла една глава на „Култа към Кафка“ в контекста на налагащата се формула за романите „трима вълхви“ – Джойс, Пруст и обявения за „прорицател“ на модерната психика“ Кафка. Текстът започва с изрична уговорка, че „творчеството на Кафка е сложно явление, което заслужава сериозен анализ, още повече като знаем високите отзиви, давани за него от именити и напредничави писатели на нашето време“.⁵⁸ В бележка под линия са отбелязани имената на Щ. Хермлин и на Ф. К. Вайскопф⁵⁹. В анализа се прокарва линията, че самият Кафка е жертва на буржоазното общество, страховете и болките си от подобен живот той универсализира до едно основно умонастроение – „застрашителната самотност на днешния жител на планетата“, т.е. фаталната обреченост на „малкия човек“, на човека жертва е темата, която той реализира от една страна „пригодно“ за масов читател, понеже е „чужд на езикови експерименти“, а от друга – чрез затрудняваща „точното тълкуване“ художествено в следствие на „разрастването на сетивните усещания и субективните предчувствия за неразгадаеми, фантастично преувеличени образи и картини“. И тъкмо тази художествено продуктивна „драма на загубилия душевна устойчивост талант“ „съвременните теоретици на упадъчната световъззрение“ фалшифицират, за да подхранват, за да „дават материал на съвременното декадентство“. Финалът на главата се опира на една мисъл от Ленин, че „да живееш в общество и да си свободен от него е немислимо“, затова „модата Кафка“ ще отшуми, но онова, което ще остане за бъдещето, са някои разкази на Кафка и романът „Процесът“ като „свидетелско показание за разложението на едно

⁵⁸ Минко Николов, *Кризата в модерния западен роман*. София: Български писател, 1961, 54.

⁵⁹ Щефан Хермлин (1915-1997) е международно признат антифашист, който след войната се връща в Съветската окупационна зона (понеже е родом от гр. Кемниц) и се превръща в един от най-мощните следвоенни немски поети с две държавни (ГДР) награди за поезия 1950 и 1954, след 1962 е дисидентски настроен. Франц Карл Вайскопф (1900-1955) е прочут антифашист с пражки произход, който след Втората световна война е посланик на Чехословакия в Стокхолм и Пекин, а от 1953 г. заживява в Източен Берлин и редактира списанието „Нова немска литература“.

общество“⁶⁰. Видима е стратегията на Николов да из земе от „врага“ и да върне на угнетените от капитализма хора творчеството на Кафка като вид предупреждение, като „пророчество“ (има предвид новелата „В наказателната колония“), предсказало фашизма.⁶¹ На този етап от настоящото изследване липсват категорични наблюдения върху възприемането на Минко-Николовата акция за приобщаването на творчеството на Кафка към българския литературен контекст на времето. Но в архива на Димитър Стоевски са запазени ръкописите на три разказа, върху които ръката на преводача грижливо е изписала „За сп. „Пламяк“ 1962 г.“⁶² Това са „Шампионът на глада“ [sic], „Доклад за една академия“ и „Селски лекар“. Най-вероятно механизмите на невидимата цензура са задействани, защото до подобна публикация не се стига.

Очевидно авторитетът на Херmlin и Вайскопф, а и на апелите от ГДР са се оказали маломощни за ситуацията в България. Но все пак е открита някаква форма на дебат. В академичното списание „Литературна мисъл“ (бр. 5 за 1963 г.) е публикувана статията на съветския учен Юрий Боров „Критика на екзистенциалистката концепция за личността“, която обявява творчеството на Кафка за „чист извор“ на екзистенциализма. През 1964 г обаче излизат три статии, две от които определено „отхвърлят“ идеологически творчеството на Кафка. И те са от български автори. Макар тази на Юлия Кръстева да е компромисно публикувана в списание за средношколци - „Родна реч“ (1964, кн. 8) под неутралното заглавие „За някои явления в западната литература“, финалът ѝ е категоричен – „творчеството на Кафка си остава идеен и естетически неуспех“⁶³. По-важна е обаче публикацията на Чавдар Добрев в теоретичния орган на ЦК на БКП „Ново време“ „Хуманизъм и литература“. Като пример за идеята на Маркс за отчуждаването на човека, т.е. за показване на „изолираното съзнание“ под линия е даден Франц Кафка – „болен талант“, за чието „противоречиво“ творчество „сега много се спори“ (тъкмо годината след конференцията в Либлице), най-вече за „фаталистичната идея“, която „властва“ в него. Основен упрек към творчеството му е „реалната опасност от примирение“ с обезличаването. Възлови думи в текста са „зараза“, „болест“, „разложение“, „страх на обречен“. Заключение е, че „Кафка е едно индивидуално свидетелство за края на капитализма“. Но макар като художник да е „талантлив и оригинален“, е изключена всякаква възможна продуктивна рецепция: „художник, който може да има само

⁶⁰ Минко Николов. *Кризата в модерния западен роман*. София: Български писател, 1961, 63 и 67.

⁶¹ Пак там, 63. Без да цитира Брехт, българският литературовед повтаря негова теза.

⁶² ДИА ф. 744К, оп. 1, а.е. 3.

⁶³ Юлия Кръстева, „За някои явления в западната литература“, *Родна реч* 8 (1964), 40.

епигони⁶⁴. Посланието е ясно: творчеството на Кафка е историческо свидетелство, което обаче е „болестотворно“ за хуманизма на новото време. И понеже тази партийна оценка все пак оставя някаква отворена вратичка (примерно – допуск до произведения като музейни експонати, като изследователски обекти и т.н) в следващата 1965 г. ще се постигне върховата точка до този момент в опитите Кафка да бъде преведен на български език.

Началото е дадено от списание „Септември“, което в първия си брой за 1965 г. публикува обемистата статия на Борис Сучков „Светът на Кафка“ (с. 129 – 153) с изричното указание, че статията на съветския критик редакцията е получила лично от автора.

Институционалното „разрешение“ идва в бр. 6 от 1965 г. на Бюлетина „Книгите по света“⁶⁵. Подписано е от Цветан Минков, но този път аргументите са взети от съветското литературознание и основният авторитет е Дмитрий Затонски:

Изводът на съветската критика е, че литературното наследство на Кафка в значителна своя част представлява трагичен израз на безсилието на малкия човек в буржоазното общество. То съдържа обвинителен материал срещу буржоазната цивилизация... ние трябва да познаваме това творчество, да разбираме трагедията на големия художник, без да го издигаме като някакъв път и посока за следване пред съвременната прогресивна литература.⁶⁶

Следва аргументът, че той е превеждан в Унгария, Румъния, Полша, Чехословакия, ще излиза в ГДР и в СССР и категоричното указание: „Назрял е въпросът да се представи творчеството на Кафка и пред българските читатели.“⁶⁷

В книжка 10 (октомври, с. 56-81) на списание „Пламяк“ от същата година са публикувани разказите „В галерията“, „Пред закона“ (превод на Д. Дублев) и „Селски лекар“, „Шампионът на гладуването“ и „Доклад за една академия“ (превод на Д. Стоевски). Разбира се, придружени от есето на Ю. Б. Борев „Певец на хаоса (Франц Кафка)“ (с. 123-127).

В бр. 49 на „Литературен фронт“ (2.12.1965 г.) Димитър Статков⁶⁸ публикува есето си „Поетичният свят на Франц Кафка“, в което изхожда от „странното

⁶⁴ Чавдар Добрев, „Хуманизъм и литература“, *Ново време* 11 (1964), 64 сл.

⁶⁵ Това издание на Информационния център за преводна литература при ДИ „Народна култура“ (открит през ноември 1963 г. „по опит от СССР и Унгарската НР“) е призвано да дава лице на дейността на центъра, определена чрез заповед №1 – 2975 на Комитета по култура и изкуства по следния начин: „задължава ИЦПЛ да се превърне в средище на препоръчваната за издаване литература“ (ЦДА ф. 390, оп. 4, а. е. 13). Казано с други думи – публичният институционален регулатор на преводния трансфер в НРБ е тъкмо този Бюлетин.

⁶⁶ Минко Николов, „Кафка – Процесът“, *Бюлетин Книгите по света* 6 (1965), 654.

⁶⁷ Пак там.

възкресение“ на творчеството му през последните двацет години и си поставя за цел да даде „известна представа за някои от неговите най-значителни произведения“, като описва „специфичните особености в неговия начин на отражение на света и връзката му с литературната традиция.“ Ясно е определено мястото на Кафка в литературния процес на XX век: „в ирационалистичната насока“, „в художествено отношение“ творчеството му е „по-значително от много други прояви на авангарда“, то е „един от най-ярките поетични документи за дълбоката криза в буржоазното обществено съзнание и художествено мислене през първите десетилетия на века“, „при това у Кафка отрицанието на капитализма е всемерно и искрено, то се съпътства от дълбоко съчувствие към угнетения „малък човек“.⁶⁹

Ясно можем да определим този момент от трансферния процес (1965 г.) като решителен – официално е дадено разрешение за преводна рецепция; макар и контролирано, за прочит на български език достъпни са станали пет текста на Кафка; руски и български литературни авторитети са ситуирали (допустимо за времето си правдиво) творчеството на Франц Кафка в литературния процес на XX век, т.е. дебатът, провокиран вторично в България като отглас на рецептивни процеси в ГДР, Чехословакия и СССР, изглежда е отворил врати за нормална преводна рецепция.

Дали събития като бягството на Димитър Статков в ГФР, самоубийството на Минко Николов в края на 1966 г., кончината на Владимир Мусаков⁷⁰ в началото на 1966 г. довеждат до срыв на процеса, е трудно да се установи с точност⁷¹, но че са от значение, е безспорно – ще трябва да се появят нови авторитети, които да продължат каузата „Кафка в България“. С документална сигурност в тематичните планове на ДИ „Народна култура“ за седемдесетте години името на „отрицателя на капитализма“ от Прага не се среща. Настъпва рязка цезура в трансферния процес, свързан с творчеството на Кафка, която ще трае почти десетина години.

Останал някак самотен на културнотрансферния терен преводачът Димитър Стоевски не изоставя започнатото. В новосъздадения през 1972 г. Бюлетин на Съюза на

⁶⁸ През следващата година, 1966 г., той ще получи първата в България Хердерова награда за своя превод на Гьотевия „Фауст“ (1958) и за популяризиране на немската литература у нас. В същата година ще напусне НРБ и ще се установи в тогавашната ГФР.

⁶⁹ Димитър Статков, „Поетичният свят на Франц Кафка“, *Литературен фронт* 49 (1965), 4.

⁷⁰ За него вж. есето на Георги Марков „Владо Мусаков“; Online: <http://kultura.bg>, посетен последно на 19.11.2016 г.

⁷¹ От отчетния доклад на профгрупата към ИЦПЛ за 1967г. става ясно, че „при немската литература няма щатен редактор, а за нея от май тази година ще отговаря др. Христина Николова.“ (ДИА ф. 390, оп. 4, а.е. 13, л. 17)

българските писатели⁷² той успява да публикува през 1974 г. в кн. 4 (с. 48-88) разказите „В наказателната колония“, „Нощем“, „Братоубийство“, „Лешоядът“ и „Удар по портата“. За пръв път тук е посочено немското издание, от което се превежда (сборникът „Присъдата“ на изд. Фишер, Франкфурт на Майн и Хамбург, 1952 г.). Преведените текстове са придружени от кратко есе на преводача, озаглавено „Проблемът Франц Кафка“. В него по-обстойно се обвързва биографията на Кафка (туберкулозата) с проблематиката на обречеността; акцентира се върху наблюдения от Херман Хесе върху религиозния аспект на творческия му натюрел; подчертава се сюрреалистичния характер на творчеството му, който не е роден от пози, а е истински преживян; категорично се акцентира, че с някои разкази (изброени са пет) и трите си романа Кафка „е достигнал завидна творческа висота с неоспоримо историческо значение и все още упражнява силно влияние върху съвременни западни писатели.“⁷³ На финала все пак се правят известни уговорки чрез предупреждението на Брехт, че макар да е „писател-пророк“, Кафка не може да служи като „образец“ за авторите, които са възприели убедено и завинаги метода на социалистическия реализъм. В броеве девети и десети е поместена новелата „Превъплъщение“, преведена също от Димитър Стоевски по изданието ѝ в изд. „Фишер“ от 1959 г. И тази публикация е придружена от статия на чужд авторитет, но вече не от СССР, а от ФРГ – Вернер Валдман, „Кафка на път да стане класик.“ (бр. 10, 77-86). Изхождайки от многообразието на интерпретативните подходи към творчеството на Кафка, авторът ѝ настоява за биографичния прочит – защото писателят от Прага открил, предал и запазил литературно „най-съкровеният страхове на съвременния човек“. При това чрез една писателска техника, която не е особено разпространена – у Кафка липсва предварителен план за текста. Той се ражда в самото писане (без да се споменава за „автоматично писане“ и „поток на съзнанието“) като „поток на писане – каквото в момента му минава през ума.“⁷⁴ По-важно обаче в тази публикация е вниманието, отделено на различните редакции и издания, правени от Макс Брод. Още повече че в научните среди на германските филолози се чуват вече все по-сигурни гласове, че Брод „фалшифицира“ (на ниво граматика, синтаксис, избор на заглавия и под.) ръкописите. Като цяло Валдман настоява за едно „научно“, т.е. критическо издание. Излагането на

⁷² Бюлетинът, издаван от Центъра за литературна информация при Съюза на българските писатели, е предназначен за „служебно ползване“ от членовете на СБП, за да се запознават творби на писатели, критици и изследователи от страните предимно отвъд Желязната завеса, в началните години все пак първо място е запазено за автори от СССР.

⁷³ Д. Стоевски, „Проблемът Франц Кафка“, *Бюлетин на СБП* 4 (1973), 90.

⁷⁴ Вернер Валдман, „Кафка на път да стане класик“, прев. Д. Стоевски, *Бюлетин на СБП* 1 (1974), 85.

неговите предупреждения на български език за пръв път дава указания на нашите издатели, преводачи и редактори за филологически, а не идеологически подсигурен преводен трансфер. Очевидно това е премислен ход на Стоевски, защото в случая не подбира придружаваща статия, която да интерпретира преведената за пръв път на български новела, а текст, който хвърля яснота върху текстовете на Кафка и техните редакции и издания.

Още един факт около Бюлетина ми се струва важен. Следващата 1975 г., в брой 3 като „наследник“ на димитърстоевското дело се заявява Венцислав Константинов с превод на статията от американският германист Валтер Зокел „Кафка и екзистенциалната философия на Сартр“, публикувана в първото научно списание за сравнително литературознание на ГФР – „Аркадия“ през 1970 г.

Следва нова петгодишна трансферна цезура, докато в началото на 1980 г. трудният път на Кафка към българската публика достига своя Рубикон с превода на романа „Процесът“ от Димитър Стоевски, издаден от ДИ „Народна култура“⁷⁵ с предговор от проф. Атанас Натев. В следващите години ще бъдат преведени част от писмата му (1981 г., в тираж 50 125 бр.⁷⁶), осем разказа в сборника „Преображението“ (1982 г., в тираж 50 400 бр.), романите „Замъкът“ (1982 г., в тираж 20 115 бр.) и „Америка“ (1985 г., в тираж 40 125) и десетки други кратки текстове из периодиката. Отделните издания ще бъдат рецензирани в литературната периодика и изобщо рецепцията на творчеството на Франц Кафка в България няма да бъде контролирана чрез наложено премълчаване, забавяне, прекъсвания и подобни механизми на скритата комунистическа цензура. От гледна точка на изследването на културния трансфер от началото на този период насетне научният интерес би трябвало да се насочи предимно към процесите на преноса и интеграцията – битката от Студената война за творчеството на Франц Кафка в България е приключена. Но предстои да се разгърнат последствията от нея.

⁷⁵ От „Отчет за изпълнение на тематичния план“ на ДИ „Народна култура“ е видно, че тиражът е бил 19 773 бр. (за сравнение от същата година - „Парижката св. Богородица“ е отпечатана в 100 125бр. и още януари 1981 са допечатани 3 298 бр., „Чучулигата“ на Решат Нури – 72 832 бр., „Размисли“ на Лесинг 19.000 бр. (ЦДА ф. 390, оп. 5, а.е. 8)

⁷⁶ Данните за тиража са от Споделена библиографска база данни COBIB.BG; Online: <http://www.bg.cobiss.net/>, посетена последно 1.10.2016 г.

Библиография:

Аретов, Николай. „Българският диаволизъм в европейски контекст. Ранните разкази на Вл. Полянов в светлината на спомените на писателя“, *Езиците на европейската модерност. Български и словашки прочити*. София: Институт за литература, Издателски център Б. Пенев, 2000, 70-81.

Бенбасат, Алберт. „Цензурата върху книгата“, online: <http://liternet.bg>, посетен последно на 19.11. 2016.

Валдман, Вернер. „Кафка на път да стане класик“, прев. Д. Стоевски, *Бюлетин на СБП* 1 (1974), 77-86.

Добрев, Чавдар. „Хуманизъм и литература“, *Ново време* 11 (1964), 62-75.

Дончев, Николай. „Един писател визионер. Франц Кафка“, *Радикал* 21 (1946), 4.

Кафка, Франц. *Роден съм да живея в самота*, прев. Ива Илиева. София: Народна култура, 1981.

Сартр, Жан-Пол. „Демилитаризация на културата“, *Призракът на Сталин*, прев. Тони Николов. София: Христо Ботев, 1992, 162-170.

Кръстева, Юлия. „За някои явления в западната литература“, *Родна реч* 8 (1964), 37-42; 9, 35-39.

Марков, Георги. „Владо Мусаков“, online: <http://kultura.bg>, посетен последно на 19.11.2016.

Милев, Гео. „Небето“, *Везни* 10 (1919), 300-301.

Недков, Здравко. „Писмата на Кафка“, *Литературен фронт* 38 (1981), 12.

Николов, Минко. *Кризата в модерния западен роман*. София: Български писател, 1961.

Николов, Минко. „Кафка – Процесът“, *Бюлетин Книгите по света* 6 (1965), 650- 654.

Пиндиков, Александър. *Владимир Полянов. Литературна анкета*. София: БАН, 1988.

- Редакционен комитет.** „Открива се подписка...“, *Везни* 12 (1919), 360.
- Сапарев, Огнян.** „Българската диaboлична фантастика“, *Игра на сенките*, изд. от Огнян Сапарев, Пловдив: Христо Г. Данов, 1983, 5-18.
- Статков, Димитър.** „Поетичният свят на Франц Кафка“, *Литературен фронт* 49 (1965), 4.
- С-ски, Д.** „Проблемът Франц Кафка“, *Бюлетин на СБП* 4 (1973), 89-91.
- Angelova, Penka.** „Die Rolle von Kafkas Werk für die Selbstbewusstwerdung von Literatur und Literaturwissenschaft“, *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, hrsg. Von Norbert Winkler und Wlfgang Kraus. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1993, 1-20 .
- Benjamin, Walter.** *Benjamin über Kafka*, Fr/M: Suhrkamp, 1981.
- Dierks, Sonja.** *Es gibt Gespänster*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 2003.
- From, Waldemar.** „Kafka- Rezeption“, *Kafka-Handbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008, 250-272.
- Fyrkova, Gergana.** „Kafka in Bulgarien“. Online: <http://www.kafka-atlas.org/>; посетен последно на 19.11.2016.
- Goldstücker, Eduard.** „Warum hatte die kommunistische Welt Angst vor Franz Kafka?“, *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, hrsg. von Norbert Winkler und Wolfgang Kraus, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1993, 21-31.
- Kafka, Franz.** *Kritik und Rezeption zu seinen Lebzeiten*, hrsg. von Jürgen Born, Frankfurt am Main: Fischer, 1979.
- Kasziński, Stefan.** „Franz Kafka in Polen. Aspekte der Rezeption und Nachwirkung.“, *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, hrsg. von Norbert Winkler und Wolfgang Kraus, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1993, 32-45.
- Krivokapić, Mirko.** „Die Anfänge der Kafka-Rezeption im serbokroatischen Sprachraum“, *Franz Kafka in der kommunistischen Welt*, hrsg. von Norbert Winkler und Wolfgang Kraus, Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1993, 62ß-73.
- Langermann, Martina.** „Faust oder Gregor Samsa?“ Kulturelle Tradierung im Zeichen der Sieger“, *Die verfemte Moderne*, hrsg. von Günter Erbe. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993, 173-213.

Lukasc, Georg. *Wider der mißverstandenen Realismus.* Hamburg: Claassen, 1958.

Martin, Thomas. *Der bulgarische Diabolismus.* Wiesbaden: Harrassovitz, 1993.

Mihály, Csilla. „Kafka in Ungarn“. Online: <http://www.kafka-atlas.org>; посетен последно на 19.11.2016.

Pope, Sandra. „Die Verwandlung“, *Kafka-Handbuch*, hrsg. von Manfred Engel und Bernd Auerochs, Stuttgart, Weimar: Metzler, 164-174.

Rohrwasser, Michael. „In Sibirien verstehen wir Kafka besser, Franz Kafka und der Kalte Krieg“, *Kalter Krieg in Österreich. Literatur – Kunst - Kultur*, hrsg. von M. Hansel und M. Rohrwasser, Wien: Zsolnai, 2010, 153-210.

Използвани са и следните фондове от ДИА:

ДИА ф. 2 – Министерство на информацията и изкуствата

ДИА ф. 357 Б – ППО към СБП 1944-1990

ДИА ф. 390 – Държавно издателство „Народна култура“

ДИА ф. 744К – Димитър Стоевски

»DER JÜNGSTE TAG«

Früher erschienen:

1. FRANZ WERPEL, Die Versuchung. Ein Gespräch.
2. WALTER HASENCLEVER, Das unendliche Gespräch. Eine nächtliche Szene.
3. FRANZ KAFKA, Der Heizer. Eine Erzählung.
4. FERDINAND HARDEKOPF, Der Abend. Ein Dialog.
5. EMMY HENNINGS, Die letzte Freude. Gedichte.
6. CARL EHRENSTEIN, Klagen eines Knaben. Skizzen.
- 7/8. GEORG TRAKL, Gedichte. (Doppelband.)
9. FRANCIS JAMMES, Gebete der Demut.
10. MAURICE BARRÈS, Der Mord an der Jungfrau.
11. PAUL BOLDT, Junge Pferde! Junge Pferde! Gedichte.
12. OTTOKAR BRÉZINA, Hymnen.
13. BERTHOLD VIERTEL, Die Spur. Gedichte.
14. CARL STERNHEIM, Busekow. Eine Novelle.
15. LEO MATTHIAS, Der jüngste Tag. Ein groteskes Spiel.
16. MARCEL SCHWOB, Der Kinderkreuzzug. Erzählung.
17. GOTTFRIED KÖLWEL, Gesänge gegen den Tod.
18. PAUL KRAFT, Gedichte.
19. CARL STERNHEIM, Napoleon. Eine Erzählung.
20. KASIMIR EDSCHMID, Das rasende Leben. Zwei Novellen.
21. CARL STERNHEIM, Schuhlin. Eine Erzählung.
- 22/23. FRANZ KAFKA, Die Verwandlung. Eine Novelle.
24. RENÉ SCHICKELE, Aïssé. Aus einer indischen Reise.
25. JOHANNES R. BECHER, Verbrüderung. Gedichte.

POECHTEL & TRAPPE LEIPZIG